

De Heraut

van de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het auteursrecht van den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de wet van 25 Juni 1881 (Staatsblad N° 124.)

Zondag 14 Januari 1900. N°. 1151.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden. Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen en Advertenties aan de ADMINISTRATIE. Bureau: Warmoesstraat 56, te Amsterdam. Inzendingen, die later dan Donnerdag v's middags te 12 uren worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonnementen: franco aan huis, per drie maanden / 1.20, voor het Buitenland per jaar / 3.50 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers aan het Bureau 10 Cent. Abonnementen worden aangenomen door alle Boekhandelaars, Postdirecteuren enz. en aan het Bureau te Amsterdam. Advertenties: van 1 tot 8 regels / 1.20, voor elke regel meer 20 Cent. Aanvragen en vermelding van liefdegaven en Verdragen van Veren. 12 U.P. regel.

Van de gemeene Gratie.

LAATSTE REEKS.

X.

En zijn God onderricht hem van de wijze, Hij leert hem.
Jesaja 28 : 26.

Op wat wijze heeft nu onze God in zijn Noachitisch algemeen genadeverbond aan de door Hem verordende Overheid, buiten de bedeling des Woords, dat licht doen toekomen, dat voor de vervulling van haar taak noodig was? Ook dit is een gewichtig vraagstuk, waaromtrent onder ons veel droef misverstand bestaat. Het loont daarom de moeite, het opzettelijk ter sprake te brengen, en het van naderbij te bezien.

De gewone voorstelling onder ons is, dat de Overheid haar wijsheid te putten heeft uit den Bijbel. Sommigen gaan hierin zelfs zoo ver, dat ze ook bij de Overheid de bron van kennis, die in de natuur der dingen ligt, geheel veronachtzamen, en niet ongaarne den eisch zouden stellen, dat elk vorst, elk minister, elk gezwoorene, elk burgemeester den grond van zijn handeling aanwees in een Bijbeltekst. Dit is het stelsel dat een tijdlang onder Cromwell in het Engelse Parlement zegevierde, en waaraan ten slotte Cromwell zelf een einde moest maken, door het Parlement met de boodschap te ontbinden: „Gij zegt dat ge voor uw besluiten den Heere zoekt, ik nu weet dat Hij in uw vergaderingen sinds lang niet meer te vinden was”. — Het behoeft wel nauwelijks aanwijzing, hoe toch met dit stelsel de eisch samenhangt, om uitsluitend geloofwige belijders in de Overheidsbetrekkingen te benoemen. Dit stelsel kwam op onder de eenzijdige heerschappij der Roomsche hiërarchie. Niemand mocht, eer de Reformatie opkwam, bewind voeren of hij moest tot de Roomsche kerk behooren. En toen nu de Reformatie tot breuke met Rome, en tot reformatie van geheele brokstukken der kerk leidde, volgde men in de landen der hervorming feitelijk hetzelfde stelsel. Ook in die landen toch mocht niemand ambten bekleeden, of hij moest lid der heersche kerk zijn. Ook ten onzent gold dit als regel. Een Roomsche gezinde, een Doopsgezinde, een Remonstrant kon niet in het Overheidsambt optreden. Dat kon alleen wie lid der Gereformeerde Staatskerk was. En al is dit stelsel ten onzent lang niet altoos zoo volstrekt in praktijk gebracht, als stelsel heerschte het toch en gold in onze Staatswetten.

Nu vergist zich, wie waant, dat dit eenvoudig een verbinding van Staat en Kerk bedoelde. De bewegingen lag dieper. Des tijds gingen de menschen uitken naar een maatstaf, die voor kerkelijk en politiek geldend eender was. De Gereformeerde of kerkelijk gebied, beleed ook van zelf, en dienovereenkomstig, op politiek gebied de gewenschte politieke beginselen. Het één dekte het ander. Bedoeld was dus niet een politieke uitsluiting om kerkelijke redenen, maar een uitsluiting om politieke overtuiging, die uitkwam in het niet-behooren tot de Gereformeerde kerk. Artikel 36 was politiek en stond toch in de kerkelijke confessie. Er sprak in 'de uitsluiting dus geen kerkelijke haat, maar verzet tegen politieke beginselen en gevoelens, die men het best door het niet aanvaarden der kerkelijke confessie constateerde. Zoodra dan ook kerkelijke en politieke overtuiging

elkander niet meer dekten, maar uiteen begonnen te loopen, raakte dit geheele stelsel in discredit. Van die ure af werd het onhoudbaar. Het werd toen een hatelijke uitsluiting van iemand om zijn kerkelijke confessie, die niets meer met zijn politieke overtuiging uitstaande had. Het verzet tegen dit stelsel wies toen met den dag. En op het laatst der vorige eeuw is het eens voor goed begraven. Doch al behoort het thans tot het verleden, en al zal het in dien vorm nooit weer opstaan, er dient toch de aandacht op te worden gevestigd, dat dit stelsel uitging van den waan, dat de Overheid zoo goed als haar eenig licht op te vangen heeft uit Gods Woord, gelijk dat Woord door de kerk uitgelegd en in zijn strekking saamgevat wordt. En dit nu was een blijven loopen in het oude Roomsche spoor. Oudtijds toch achtte de kerk, dat zij de beginselen van de Staatsregering uit de Bijzondere Openbaring Gods had vast te stellen, en dat de Overheid zich hiernaar te voegen en te gedragen had. Aan dat denkbeeld gewend, bleef men toen, ook na de Reformatie, nog een tijdlang in datzelfde spoor loopen. Alleen met dit verschil, dat de uitleggende en verklarende kerk nu de Gereformeerde werd. En juist dit had tengevolge, dat er van meet af niet alleen politieke mannen, maar ook theologen onder ons opstonden die staande hielden, dat wel ook de Overheid haar wijsheid uit de Heilige Schrift had te putten, maar dit te doen had naar eigen inzicht, en niet als pupil der kerk. Op zichzelf natuurlijk een even onhoudbaar standpunt. Of hoe zouden de politieke heeren als zoodanig tot steekhoudende Schriftuitlegging bekwaam zijn? En wat te denken, van een vergadering der Hoogmogende heeren der Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, elk met een Bijbel voor zich, aan het redetwisten, wat ten opzichte van een te nemen besluit eisch van Gods Woord bleek? Zoo is het nooit gegaan. Zoo kan het nooit toegaan. En al verdedigde men zulke stellingen in theorie, in de praktijk heeft men er nooit naar gehandeld.

Gelijk we reeds vroeger opmerkten, spreekt het van zelf, dat de Overheid, zoodra ze met Gods Woord in aanraking komt, ook met dat meerder licht te rekenen heeft; hoe en op wat wijs bespreken we later. Maar het is toch niet aan twijfel onderhevig, of de ongezonde theorieën, waarop we ditmaal wijzen, danken alle haar ontstaan aan de verkeerde voorstelling, als ware de Heilige Schrift het bij de Overheid hoorende wetboek, zoodat eigenlijk een Overheid zonder de Heilige Schrift een kapitein zonder kompas zou zijn. En het is hierom, dat we thans deze verkeerde voorstelling in haar wortel blootleggen, om wel te doen uitkomen, hoe al zulk zeggen het wezen van de Overheid vervalscht. Het moet hier herhaald: Behoorde de Heilige Schrift bij de Overheid gelijk het kompas bij den schipper, dan zou de Heilige Schrift overal moeten openbaar zijn waar een Overheid moest optreden, en zou er geen Overheid kunnen zijn opgetreden vóór dat de Heilige Schrift er was, d. i. niet vóór de eerste eeuw van onze jaartelling. Staat daarentegen vast dat de Heilige Schrift tot de Particuliere Genade, de Overheid tot de Gemeene Gratie behoort, dan blijft beider grondslag verschillend te zijn en uiteen te loopen, en kan noch mag ooit beweerd worden dat de Heilige Schrift ook voor de Overheid het eenige en onmisbare licht was op haar pad en de lamp voor haar voet. Beroep op enkele uitspraken van David geldt hier tegen

niet, want David was geen koning „gelijk de andere volken hadden”. Hij was instrument van den Koning Uria en leefde onder de Particuliere genade. Uit wat voor hem gold, kan dus nooit gevolgtrekking worden gemaakt voor de Overheid als zoodanig, gelijk ze onder alle volken optreedt.

Toch heeft ook die Overheid als zoodanig niet kunnen wandelen in volstrekte donkerheid. Ook zij moet een licht op haar pad hebben zien stralen. En zoo rijst de vraag, van welken aard het licht was, dat geheel vallende binnen de sfeer der Gemeene Gratie, door God ter beschikking van alle Overheid was gesteld, opdat ze haar taak zou kunnen vervullen. Een vraag die we in tweeën hebben te splitsen, inzonderde de taak der Overheid in twee machtsstukken uiteenvalt, het éne rakende de verzorging van het volk en het andere rakende de handhaving van recht en gerechtigheid. Een vorst moet zijn volk in oorlog verdedigen tegen den vijand; zorg dragen voor den aanleg van wegen en kanalen, van bruggen en sluizen; hij moet de middelen bijeenbrengen om dat alles ten uitvoer te leggen; en verder den landbouw, de nijverheid en den arbeid helpen ontwikkelen en beschermen. Maar afscheiden van deze verzorging van de volksbelangen heeft hij een veel hoogere roeping: de roeping om Gods recht in het midden des volks hoog te houden, en bij het licht van dat recht de onderlinge verhoudingen onder zijn volk te regelen. Nu zullen we over die eerste taak niet breed zijn. Het is toch volkomen duidelijk, dat de beste wijze van den krijg te voeren, van het aanleggen van wegen en kanalen, van het bevorderen van landbouw en nijverheid, van handel en arbeid ons, niet door de Schrift, maar door de natuur en de ervaring wordt geleerd. Van den landbouw zegt Jesaja dit uitdrukkelijk in de bekende schoone woorden uit hoofdstuk 28: „Ploeg de ploeger den geheelen dag om te zaaien? Opent en egt hij zijn land den geheelen dag? Is het niet alsoo: Wanneer hij het bovenste van een effen gemaakt heeft, dan strooit hij wikkelen, en spreidt komijn, of hij werpt er van de beste tarwe in, of uitgezeene gerst, of spelt, elk aan zijne plaats? En zijn God onderricht hem van de wijze, Hij leert hem. Want men dorscht de wikkelen niet met den dorschwagen, en men laat het wagenrad niet rondom over het komijn gaan; maar de wikkelen slaat men uit met eenen staf, en het komijn met eenen stok; het broodkoren moet verbrijzeld worden, maar hij dorscht het niet geduriglijk dorschende; en hij breekt het niet met het wiel zijner wagens, en hij verbrijzelt het niet met zijne paarden. Zulks komt ook voort van den Heere der heirscharen; Hij is wonderlijk van raad, Hij is groot van daad.”

Hier wordt dus duidelijk gezegd, dat de wijze waarop het land moet bebouwd worden, zich uit de natuur zelve aanwijst, en er wordt ons bijbetuigd, dat dit onderwijs der natuur niets anders dan een onderwijs van God zelf is. „Zijn God onderricht hem”. Geheel hetzelfde geldt van den krijg, als David zegt in Ps. 144: 1: „Gezegend zij de Heere, mijn rotssteen, die mijne handen onderricht ten strijde, mijne vingers ten oorlog”. En niet anders is te oordeelen over de ontwikkeling van nijverheid en handel. Dit betreft al te gader aangelegenheden, die in de natuur, door de ervaring, hare onderwijzing vinden, en in dit alles is het God zelf die het licht doet

schijnen, waarbij de mensch wandelen en handelen zal. Een vorst, of wat andere overheid ook, verzuimt alzoo zijn plicht of gaat zijn macht te buiten, zoo hij deze onderwijzing der natuur of niet telt of stuit. Ook hij is geroepen bij dat deel van zijn taak, dat in de verzorging van zijn volk bestaat, de lessen der natuur en der ervaring te volgen. En juist deswege is het zoo noodzakelijk dat hij te rade ga met de werkelijkheid, de bestaande toestanden raadplege, lette op wat in andere landen geschiedt, en zich door goede statistieken op de hoogte stelle van wat de ervaring leert.

Dit soort onderwijs verstaat men nooit beter, dan zoo men het met de instincten der dieren vergelijkt. De bij vormt een graat, en puurt voor die graat honig, maar de constructie van die graat is een volkomen meesterstuk. Nauwkeurig onderzoek heeft geleerd, dat zoo er een prijsvraag werd uitgeschreven, op wat wijs de graat te bouwen ware, om met het minste materiaal de hoogste mate van stevigheid en doeltreffendheid te verkrijgen, de graat, gelijk ze door alle bijen gevormd wordt, het antwoord zou geven dat met goud ware te kronen. De bodem toch van elke cel rust op drie cellen aan den tegenovergestelden kant, en wordt gevormd door ruitvormige vlakken, die in het middenpunt van de cel saamloopen. En de inclinatie van deze vlakken is volgens opmeting van Meraldi gebleken te zijn 109° 28' en 70° 32', juist de wiskundige maten voor het verkrijgen van de grootst denkbare sterkte bij den bouw. Hier is dus volkomenheid. Het kan niet anders, het is niet te verbeteren. Het is een volmaakt werk. En de werkbij ervaart dit niet van vader of moeder, want de koningin werkt niet, en evenmin de tellende bij. Ook hier kan dus niet anders gezegd, dan dat God de werkbij onderricht, en dat God haar leert, hoe zij den graat moet maken. Iets wat te meer uitkomt, zoo ge bedenkt, dat de bijen werken in het donker, dat honderden bijen saam één graat maken, en dat heel de wereld door deze cellen, en de vlakken in die cellen, volkomen gelijk zijn. Evenzoo nu onderricht God den mensch in alle praktisch werk. Alleen met dit onderscheid, dat Hij het de werkbij op eenmaal volmaakt onderricht, en dat Hij den mensch het *alleens*, door schade en schande, langs den weg der ervaring leeren doet. Voor hem is dus moeite, arbeid, inspanning eisch. En de Overheid, die deze inspanning schuwt of op deze leerling der natuur niet let, helpt het volk achteruit in plaats van vooruit. Tevens blijkt hieruit, hoe tegen Gods bevel ingaande het doen van zulke Christenstaatslieden is, die wel een open oog hebben voor beginselen en geestelijke belangen, maar de studie van de natuurlijke dingen verwaarloozen en beneden zich achten. Deszullen slaan het boek der natuur en der ervaring moedwillig dicht, en weigeren te luisteren naar de les, naar het onderricht, naar het onderwijs, dat God ook voor de staatstaak in natuur en ervaring geeft. Enkel op theorie te drijven, is wel gemakkelijk, maar het gaat tegen Gods bestel in. God wil dat de Overheid voor dit deel van haar taak wandelen zal bij het licht, dat Hijzelf in natuur en ervaring ontsteekt. Wie zich als Christen op staatkundig gebied beweegt, en dat alles overlaat aan de ongelooften, is er dan ook zelf oorzaak van, zoo de ongelooften zich al vaster in het staatsgebouw nestelen. Van de pers moet hetzelfde worden gezegd. Het is altoegader een schul-

dig verwaarloozen van een breed terrein der Gemeene Gratie.

Toch staat ontegenzeggelijk het andere deel van de Overheidstaak principieel hooger: t. w. het handhaven van recht en gerechtigheid ten opzichte van de onderscheidene verhoudingen, die tusschen burger, overheid, en tusschen volk en volk bestaan. Niet hierdoor uitsluitend is ze Dienaar Gods, maar toch hierdoor in de eerste plaats. Want zij het al, dat ze in het andere deel van haar taak Gods wijsheid en bestel dient, hierin, in dat tweede deel van haar taak, dient ze Gods eere en Zijn heilig recht. En zoo rijst dus de vraag, welk licht voor dit hooger deel van de Overheidstaak door God in de sfeer der Gemeene Gratie was ontstoken, en nu nog ontstoken blijft. Dit licht nu is gradueel verschillend, en lang niet voor alle volken gelijk. Er zijn *legis*, er zijn *ordinaire*, er zijn *exceptioneel* gunstige volkstoestanden, en al naar gelang deze volkstoestanden zijn, schijnt het licht, dat ten dege aan de Overheid in de oogen straalt, flauwer of klaarder. Maar ook bij lager staande volkstoestanden, als dat licht niet dan flauwelijks schijnt, is het toch nog voldoende, om het optreden van de Overheid mogelijk te maken, en haar, hoe gebrekkig ook, tot een vervulling van haar taak in staat te stellen. Ook al is het rechtsbesef en het begrip van recht nog zoo vervalscht, of ook nog zoo weinig ontwikkeld, zoodat de Overheid vaak iets als recht maintineert, waarvan wij nu klaarlijk insien, dat het klanklaar onrecht is, toch handhaaft de rechtsbedeling, onder wat vorm ook optredend, nog altoos het hooge denkbeeld, dat er een *staatsrecht* recht is dat gehandhaafd moet worden, en waaraan een iegelijk zich heeft te onderwerpen.

Dit nu is alleen mogelijk door twee gegevens. Ten eerste door het ons ingeprent besef van recht en eerlijkheid. En ten andere door de ons ingeprente overtuiging, dat we het bestaande gezag te eerbiedigen hebben. Dat feitelijk beide diep in onze menscheijke natuur zijn ingeprent, is openbaar. Hoe diep ook de morele overtuiging zinkt, voor recht komt nog een ieder op, en een ieder voelt zich gekrenkt, zoo men zijn eerlijkheid in twijfel durft trekken. Zelfs onder de spelers en deugnieten geldt *valsheid spelen* nog als onrecht. Ontwikkeld is dit besef dan niet. Men weet zich geen rekenschap te geven van wat recht is. Vaak komt men in toorn op tegen iets wat onrecht schijnt, en toch hoeg recht is. Doch formeel blijft het rechtsbesef nog tot het laatste doerwerken, en een onrechtvaardig en oneerlijk man te zijn, geldt nog in elken kring als onduidelbare blaam. Dit nu is alleen daartoe te verklaren, dat dit rechtsbesef ons als een soort „instinct” is ingeprent, en dat, hoewel de zonde ook dit goddelijk instinct moge verzwakt hebben, God de Heere in zijn Gemeene Gratie deze betere kwaliteit van ons bewustzijn levert sterker dan enige andere beveling en vastgezet heeft. En het is dank zij deze werking der Gemeene Gratie, dat de Overheid een menigte voor zich vindt, onder welke ze met de rechtsidee optreden en voor de handhaving ervan werken kan. Hoe meer de Overheid haar rechtsbepalingen met dit rechtsbesef in overeenstemming brengt, des te vaster zal ze dan ook staan. Maar ook al wijkt ze er van af, in geen geval zou zij als Overheid, voor recht kunnen opkomen, indien dat rechtsbesef, dit gevoel voor

De kerk van Christus en de armen of ongelukkigen.

III.

De geest van het heidendom leert den mensch op het gebied der barmhartigheid steeds het tegendeel van wat de Heere den zijnen heeft ingeprent. Dit bewijzen ons ook Rome en Griekenland in de dagen, toen Christus' kerk de wereld begon door te trekken om Gods woord te prediken en de uitverkorenen te roepen tot bekeering. De heiden leerde van jongs af, den arme met minachting van zich af te stooten, en dat noemde men zielegrootheid. Bood hij dezen of genen hulp, dan deed hij het met kwalijk verborgen tegenzin, en bijna altijd met egoïsme; de Christen daarentegen, zoo spraken de kerkvaders naar den Bijbel, moet met blijdschap geven, zonder murmureering; hij moet zich gelukkig achten, dat hij den broeder kan helpen. De heiden gaf slechts wat hij misken kon zonder zijne eigene belangen te benadeelen; de Christen moest geven niet alleen van zijnen overvloed, maar zelfs van wat hij zelf noodig had. De heiden gaf slechts aan hen, van wie hij verwachtte vroeg of laat eenig voordeel te kunnen trekken; of aan denken, die hulp noodig hadden, om hunne positie te verbeteren voor de wereld; degenen, die hij

mateloos voor den staat oordeelde, waren zijne egoïstische weldadigheid niet waardig. De Christen daarentegen moest geven aan degenen, die hunne hand tot hem uitstrekten, zonder onderscheid, zonder zich af te vragen of zij het waardig waren, en welk gebruik zij ervan zouden maken. „Geef aan alle armen”, schreef Barnabas in zijn brief, „niet vragende wien gij geeft. Die ontvangen, zullen voor God rekenschap geven waarom zij aangenomen hebben en waarvoor. Die aannemen zonder het noodig te hebben zullen rekenschap geven; die geeft echter zal onschuldig zijn”. En Lactantius: „Geef het liefst hem van wien gij niets te verwachten hebt. Waarom zoudt gij de personen uitkiezen, wien gij wat geven wilt. Hondt ieder voor een mensch die iets van u vraagt omdat hij u voor een mensch houdt. Weest weldadig jegens blinden, zwakken, lammen, beroofden, die sterven moeten als gij geen weldadigheid toont”.

De heiden eindelijk gaf het meest als hij van de menschen gezien werd of er zijn eerezucht mee streelde; om de gunst des volks te winnen gaf hij zooveel, dat hij er zich zelf ten gronde mee richtte, ofschoon hij er de menigte niet mee diende, wier ellende hij vermeerdere door hare luiheid te sterken, en ook de ware ongelukkigen niet hielp, daar die, van allen verlaten, omkwamen. De kerkvaders kwamen met kracht op tegen deze uitwassen van heidenschen hoogmoed. Dat is geen barmhartigheid, die medelijden heeft met de ellende van den naaste; 'tis bijna heilichennis, wat den armen toekomt te geven aan degenen, die het niet zijn. Daar is slechts een ware weldadigheid, 't is het uit liefde voeden van denken die aan alles gebrek hebben, zelfs wanneer zij

ons geen wederdienst kunnen doen. Als soms Christenen, van den heidenschen geest nog beziel, zich voor heiliger bielden dan anderen, omdat zij de armen wel deden, of voor hen liefdematigheden aanrichtten, bestrafte de kerkvaders hen ernstiglijk. Zij herinnerden hen dat de almoeest niets is zonder de genade van de barmhartigheid. In het rijk Gods toch heeft het uitwendige geen waarde, zeiden Augustinus, Hieronymus en anderen; de ware liefde moet de plaats innemen van het egoïsme; al doet men afstand van al zijne goederen, al verdeelt men ze onder de armen, al bevrijdt men er slaven mee, als men het doet om van de menschen geprezen te worden is het geen barmhartigheid meer; de wedergeborene alleen kan barmhartig zijn, want hij verstaat het ook moedig en belangeloos te hebben.

Deze barmhartigheid is geen theorie gebleven in de eerste eeuwen der Christelijke kerk, maar ze is in daden omgezet; zij heeft zoowel de geloovigen als de heidenen beziel; de gemeenten en de individuen hebben met elkaar gewedijverd in liefdebetoen aan de armen. Wat het heidendom nooit heeft kunnen doen, omdat het onvatbaar was voor liefde, heeft Jezus' kerk verwezenlijkt. De kerken hadden hare diakenen, die alleen voor de armen hadden te zorgen, terwijl zij de individuele barmhartigheid haren vrijen loop lieten. Naar de mate van ieders welvaren werd er vrijwillig gegeven voor de armen. En wanneer dit niet genoeg was, getrouste men zich zelf en oeffeningen, die geen reglement voorschreef. Justinus de martelaar kon zeggen, dat zij, die vóór hunne bekeering den rijkdom der wereld liefhadden, daarna met blijdschap voor de armen boven hun vermogen gaven. Men schonk

wat men door een dag vasten had uitgewonnen. Na den dood van een familielid zetten de overlevenden in naam des gestorvenen hunne giften voort of gaven almoes; deze rekende men niet, dat weg was; zij bleef altijd nog deel uitmaken van de geestelijke gemeenschap in het rijk Gods.

Van iedereen nam de kerk echter geen gaven aan; zij wees die af, welke niet van ganscher harte gegeven werden; zij wilde dat voor het onderhoud der armen te zorgen, zou wezen zoowel een eere als een plicht. Bij gevolg wees zij af de gaven en almoesen van hen die hun goet hadden gekregen op onrechtvaardige wijze, of die bekend waren om hun hardvochtigheid; zij wees ook de gaven van geexcommunicerden af. Door schenken kreeg men een speciaal fonds voor de armen, dat door erfenissen vermeerderd werd. Volgens die oude vaders van dit fonds het vaderlijk erfdeel der armen en ongelukkigen. Ze te bedienen was heilichennis; een diefstal erger dan een gewone straatroof. Het was de armen doodden. De beschikking van deze goederen berustte bij de bisschoppen, die geboden beschermers der armen. Onder hun toezicht werden de gaven ontvangen en uitgedeeld door de diakenen, die de armen moesten bezoeken, ondertoeck den naar hunne behoeften en over hun gedrag waken. De zorg voor arme vrouwen werd toevertrouwd aan diakonessen. Ten einde geen voorwendsel te geven aan de lasteringen der heidenen kon men in de oude dagen den diaken niet naar de vrouwen zenden; de vrouw kwam hem in deze gevallen te hulp.

DE GAAY FORTMAN.